

Gurka Dezső

Körmöczy János jénai és göttingeni peregrinációjának filozófia- és tudománytörténeti vonatkozásai

A magyarországi filozófia 18–19. századi története kapcsán gyakorta merül fel az a paradoxon, hogy kultúránknak e területe, amely saját tárgyát gyakran merítette identitásának problémaköréből – vagyis önnön létezése is filozófiai kérdésként merült fel számára –, mind a korabeli irányzatok recipiálása, mind pedig az egyes európai kulturális centrumokban való aktív jelenlét kapcsán számos szinkron jelenséget, sőt olykor kölcsönösséget mutatott a kortárs irányzatokkal.

E jelenségek a magyarországi intézményrendszer hiányosságaiból adódóan gyakorta oly mértékben kötődtek valamely befogadó egyetemi, illetve kulturális közeghez, hogy jobbra az egyes filozófiai teljesítmények pusztán ott fejtették ki a maguk (többnyire persze szerény) hatását, anélkül, hogy a hazatérő peregrinusok a hazai intézményhálózatba mediátorként be tudtak volna kapcsolódni, illetve szélesebb körű hatást tudtak volna generálni. Mindebből adódóan a 18–19. századi magyar filozófiának több olyan képviselője is volt, akinek munkásságát elsődlegesen, vagy olykor kizárólagosan a külföldi történeti diszciplínák tartják számon.¹ A 18–19. századi tudásáramlásnak azon folyamatai, amelyek esetében nyomomon követhető és dokumentálható a megvalósult magyarországi hatásközvetítés, mind a hazai filozófiatörténetnek, mind pedig a peregrinációtörténetnek fontos vonatkoztatási pontjai.

A továbbiakban Körmöczy János (1762–1836)² peregrinációja kapcsán a göttingeni és a jénai egyetemhez kötődő magyarországi tudástranszfer egy olyan, a fentiekkel számos vonásában megegyező folyamatát vizsgáljuk, amely a filozófia- és tudománytörténet határterületein ment

1. kép – Körmöczy János portréja

¹ Winterl Jakab József dualisztikus kémiáját, elsődlegesen annak Hans Christian Ørstedre gyakorolt hatása miatt, régóta számontartja a nemzetközi szakirodalom. Vö. SNELDERS 1970. 231–240.; JACOBSEN 2001. 184–218.; CANEVA 2007. 273–338. Kant Segner János Andrásra történt hivatkozásairól, illetve Hißmann Mihály filozófiájáról és a filozófiatörténet diszciplinárizálására gyakorolt hatásáról is főként külföldi szerzők írtak. Vö. DEGUCHI 2011. 22–34.; DEGUCHI 2012. 1–12.; BRAUN 2001. 175–176.; KLEMME – STIENING – WUNDERLICH 2013. Segner Kantra gyakorolt hatásáról magyarul lásd GURKA 2016. 95–115.

² Körmöczy pályája látványosan alakult: Jénában és Göttingenben folytatott tanulmányait követően 1798-tól 1802-ig a kolozsvári unitárius kollégium filozófia- és fizikatanára, 1802 és 1812 között igazgatója, 1812-től pedig az unitárius egyház püspöke volt. GELLÉRD 1983. 45–52.

végbe. Először azt a jénai posztkantiánus hatásteret, illetve annak magyar vonatkozását mutatjuk be, amelyben Körmöczy Fichte-recepciója lezajlott; majd az általa készített Fichte-fordításokat vesszük számba; míg végül Lichtenberg kísérleti fizikai előadásairól készített jegyzeteinek némely specifikumát emeljük ki, illetve e minta leképeződését vizsgáljuk Körmöczy kolozsvári oktatási tevékenységében.

1. Reinhold, Fichte és Schelling jénai előadásainak magyar hallgatósága

Körmöczyt Jénában 1796. július 4-én immatrikulálták, 1796. október 11-én pedig már a göttingeni egyetemre iratkozott be, így csupán három hónapot töltött a német idealizmus kibontakozásának helyszínül szolgáló egyetemi városban.³ Fichte-átültetéseinek közvetlen inspirációi nem ismertek, ám a posztkantiánus filozófiák hazai fogadtatásának e fontos állomása aligha választható el a német idealizmus kibontakozásának és a Jénába irányuló peregrináció aktuális folyamataitól. A jénai egyetem Magyar Királyságból, illetve az Erdélyi Nagyszebeni területéről származó hallgatóinak aránya a 18. század utolsó évtizedében folyamatosan növekedett.⁴ 1796-ban negyven, 1798-ban ötvenöt magyar peregrinus iratkozott be,⁵ így Reinhold, Fichte és Schelling előadásainak is viszonylag sok magyar, illetve hungarus hallgatója volt.

A magyar hallgatók csoportos jelenléte már Karl Leonhard Reinhold előadásain is jellemző volt. Közülük Wilhelm Kalmann, azaz Kálmán József Vilmos, aki Reinhold belső köréhez tartozott, 1759-ben Nagyszebenben született, 1792-ben iratkozott be a jénai egyetem orvosi karára, s Reinhold hallgatójaként és asszisztenseként 1794-ben Kielbe is követte Jénából távozó professzorát.⁶ Reinholdnak *A tiszta ész kritikájáról* 1792 és 1794 között tartott előadásainak szövegét három hallgatójának, közöttük Kálmánnak a jegyzetei őrizték meg.⁷ Kálmán Kielből hazatérve a bécsi jakobinus mozgalom résztvevője lett,⁸ majd gazdatisztként dolgozott egy gráci birtokon, s 1842-ben Stájerországban halt meg.⁹

Fichte Reinholdnál is népesebb magyar hallgatósággal rendelkezett: előadásain száznegyven magyarországi és harminchét erdélyi diák vett részt. A Fichtét az ellene felhozott ateizmusváddal szemben védelmező, s 1799 áprilisában Karl August weimari herceg elé terjesztett beadvány aláírói között hozzávetőleg húsz magyar peregrinus neve szerepelt.¹⁰ A későbbiekben – a szintén a Fichte érdekében kérvényezők közé tartozó – Bodó Sámuel és Liptay Mátyás magyarországi közbenjárásának hathatós szerepe volt abban, hogy az 1802-es pozsonyi országgyűlésen a fichteánus filozófia betiltását követelők nem értek el eredményt.¹¹

Bodó és Liptay számos magyar peregrinussal együtt a schellingi természetfilozófia követőjévé vált. Az 1797 decemberében megalakult Ásványtani Társaság (Societät für die

³ RASCHE 2006. 199.

⁴ MOKOS 1890. 86–88.

⁵ RASCHE 2006. 199.

⁶ HATTENHAUER 2018. 4.

⁷ GIOVANNI 2009. 291–292.

⁸ RASCHE 2006. 210.

⁹ SAUER 1982. 128.

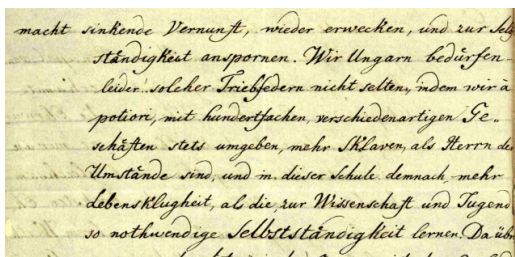
¹⁰ ESTES – BOWMAN 2010. 220.

¹¹ RASCHE 2006. 204.

gesamnte Mineralogie zu Jena) ugyanakkor egy pótlólagos instrumentalizációs lehetőséget teremtett a filozófia iránt érdeklődő magyarok számára,¹² a magyarországi peregrinusok ugyanis egyszerre voltak hallgatói Schelling természetfilozófiai, Lenz mineralógiai egyetemi előadásainak, s a társaság üléseit is látogatták. Az Ásványtani Társaság 1802-es, 1804-es és 1806-os évkönyvei összesen 33 cikket, 6 beszédet, illetve megemlékezést és 20 levelet közöltek, köztük 3 cikk, 1 beszéd, illetve 1 megemlékezés és 3 levél származott magyarországi szerzőtől. Bodó Sámuel és Theil Mihály előadása Schelling természetfilozófiájának jegyében értelmezte a mineralógia aktuális feladatait.¹³ Bodó Sámuel két terjedelmes előadása a társaság évkönyvében kiadásra is került.¹⁴ Jóllehet írásai nem tartalmaznak önálló koncepciót, az Ásványtani Társaság ülésein éppen a magyar szerző volt az, aki 1799-ben elsőként foglalkozott a mineralógia mint tudomány szisztematizálásának, illetve a természet egységének problémájával, s ilyen módon egy sajátos, a recepciók közege belüli közvetítő szereppel bírt.¹⁵

A posztkantiánus filozófiák itthoni hatása – a peregrinusok kezdeti intenzív jénai tevékenysége ellenére – nem volt folyamatos: magyar követői hazatérve elszigetelődtek, s intézményi keretek híján nem tudtak hatást gyakorolni a magyarországi bölcselet alakulására. Különösen érvényes volt ez a jénai recepciót felerősítő párhuzamos instrumentalizálódás terrénumából hirtelen kikerülő mineralógiai érdeklődésű magyar schellingianusokra. Bodó Sámuel a jénai egyetem által neki adományozott doktori címet megköszönő, német nyelvű levelében így ragadta meg a jelzett problémát:

*„Mi magyarok sajnos csak ritkán igénylünk ilyen ösztönzőket, mivel százféle különböző ügyünk közepette inkább rabszolgái, mintsem urai vagyunk a körülményeknek, s így ezen iskolában inkább csak életbölcsséget tanulunk, mintsem a tudományokhoz és erényekhez szükséges önállóságot.”*¹⁶

2. kép – A Jénában tiszteletbeli doktori címet kapott Bodó Sámuel sorai a magyar tudományosság helyzetéről

¹² GURKA 2017. 1043–1062.

¹³ GURKA 2012. 30–44.

¹⁴ GURKA 2015a. 49–73.

¹⁵ Az előadások csak évekkel később, a Societät 1802-es, illetve 1804-es évkönyveiben jelentek meg: BODO 1802; BODO 1804. Német szerzőtől csak négy évvel Bodó írásának felolvasása után, 1803 januárjában, a Societät huszadik ülésén hangzott el hasonló témájú előadás. Vö. KIRSTEN 1804. 53–70.

¹⁶ „Wir Ungarn bedürfen leider solcher Triebfedern nicht selten, indem wir a potiori, mit hundertfachen, verschiedenartigen Geschäften stets umgeben, mehr Sklaven, als Herrn der Umstände sind, und in dieser Schule demnach mehr Lebensklugheit, als die zur Wissenschaft und Tugend so nothwendige Selbstständigkeit lernen. Darüber, Bestand M, Nr. 216, Bl 116v. A szövegrészletet saját fordításomban közlöm – G. D.

Körmöczi János fordításainak sorsa azt mutatja, hogy Schelling hatásához hasonlóan a Fichte-recepció sem talált egyidejű hazai befogadó közegre.

2. Körmöczi János mint Fichte első magyar fordítója

A Fichte-recepció túlsúlya Körmöczi posztkantiánus tájékozódásán belül valószínűleg abból adódott, hogy éppen akkor hagyta el Jénát, mikor a fichtei tudománytan a nova methodo program révén már kiteljesedett,¹⁷ a Fichte filozófiájával párhuzamosan jelentkező új tendenciák viszont még nem erősödtek meg.

Körmöczi jénai tanulmányairól, kantiánus-posztkantiánus érdeklődéséről részleges adatok állnak rendelkezésünkre, s azokból sem olvasható ki tendenciózusan a kantiánus vagy fichteánus elköteleződés. Teológiai szempontból a wolffianus-kantiánus Johann Salomo Semler hallei professzor követőjének tekinthető,¹⁸ ez azonban nem jelentett egyértelmű kantiánus kötődést, hiszen Semler elsődlegesen a német történeti bibliakritika hagyományaihoz kapcsolódott. Körmöczi hallgatta Karl David Ilgen Kant filozófiáját tárgyaló előadásait, s hatott rá Heinrich Eberhard Gottlob Paulus, Fichte barátja, Spinoza kiadója is, viszont – Hajós József szerint – nem hallgatta és nem ismerte személyesen Fichtét.¹⁹

Körmöczi filozófiai tájékozódásának elmélyültségére utal, hogy könyvtárának jegyzékében²⁰ jó néhány posztkantiánus szerző műve is megtalálható:

Johann Schultz: *Prüfung der Kantischen Kritik der reinen Vernunft*, 1791.

Johann Schultz: *Erläuterungen über der Kants Kritik der reinen Vernunft*, 1791.

Karl Christian Schmid: *Versuch einer Moralphilosophie*, 1795.

Karl Christian Schmid: *Kritik der reinen Vernunft in Grundrisse*, 1794.

Karl Christian Schmid: *Vörterbuch leichter Gebrauch der Kantischen Schriften*, 1795.

Karl Christian Schmid: *Philosophische Dogmatik*, 1796.

Friedrich Immanuel Niethammer: *Über die Religion als Wissenschaft*, 1795.

Johann Gottlieb Fichte: *Versuch einer Kritik aller Offenbarung*, 1792.

A szóban forgó könyvek ugyanakkor a posztkantiánus filozófia főalakjainak nem a jénai diskurzusok szempontjából legfontosabb kötetei, hanem inkább az általuk írt Kant-interpretációk, illetve vallásfilozófiai aspektusú művek. A recepciók sokszínűsége okán akár előzmény nélkülinek is tűnhet Körmöczi 1797-ben keletkezett²¹ Fichte-fordítása,²²

¹⁷ WEISS 2002. 206–217.

¹⁸ GELLÉRD 1983. 51.

¹⁹ HAJÓS 1994. 124.

²⁰ MUEKGY, Körmöczi János püspök hagyatéka, Könyv – könyvtár és olvasmánytörténeti dokumentumok, 4.6.

²¹ GAAL 2000. 157.

²² „Ilyen és hasonló tételei révén az U 1176 jelzetű, Martinovics egyik gyászbeszédével záruló kolozsvári kézirat élén levő Fichte-tolmácsolás simán kapcsolódik a rögtön utána jövő Excerpta ex T. P.-hez, azaz Thomas Paine-nek, az amerikai felvilágosodás legradikálisabb exponensének Az ember jogai című, 1792-ben kiadott könyvéből készített kivonatokhoz. (...) Körmöczi föltehetően Martinovics kivégzése után, de még a századforduló előtt kivonatolta Paine-t. Talán éppen 1799-ben”. HAJÓS 1994. 124.

illetve az 1798-as székfoglalója, amelyet Hajós József még nem fordításként, hanem Fichte hatását mutató írásként interpretált.²³

Körmöczy Jánost a korábbi szakirodalom *A gondolatszabadság visszakövetelése Európa fejedelmeitől, akik azt ezidáig elnyomták* című, 1793-ban keletkezett Fichte-mű átültetőjeként,²⁴ vagyis az első magyar nyelvű Fichte-szöveg fordítójaként tartotta számon, ám beszédei és kéziratok hagyatéka²⁵ ezen jóval túlmenő recepciók hatásokról tanúskodnak.

Körmöczy a fordítást a cenzúra miatt²⁶ nem tehette közzé, ám Fichte gondolatai, sőt egy esetben az előbbi fordításnak egy részlete is, fellelhetők Pákei Józsefről – egykori tanáráról, a korábbi göttingeni peregrinusról – tartott gyászbeszédében. (Pákei egyébként nem csupán Lichtenberg és a kísérleti fizika, hanem a kanti filozófia vonatkozásában is előkészítette az utat Körmöczy számára. Göttingenbe írt leveleiben arra kérte ugyanis kolozsvári tanítványát, hogy foglalkozzon antiflogisztikus kémiával, fizikai kísérletekkel, továbbá vásároljon Kantról szóló műveket és járjon kantiánus szellemű előadásokra.²⁷ Pákei emlékkönyvében megtalálhatók Lichtenberg Martialist idéző, 1784. október 9-ei keltezésű sorai, melyen kívül még egy magyar vonatkozású Lichtenberg-bejegyzés maradt fenn.²⁸)

A szóban forgó Fichte-idézet Körmöczy fordításában a következő:

*„Szabadon gondolkodni annyit térsen, mint szabadon akarni, vagy: a gondolatokban a szabadságot kimutatni éppen annyi, mint az akaratban szabadságot mutatni; ez az emberi személyességnek fundamentuma, ez által az ember egy szabad erkölcsi valóság, ez által mondhatja: ÉN VAGYOK.”*²⁹

A röpirat e szöveghelyének az eredetitől eltérő kontextusban való idézését az indokolja, hogy Fichte írása – a politikai aktualitások exponálásán túl – a szabadságnak az ember kiteljesedésére gyakorolt általános hatásait taglalta. Fichte szerint a gondolatszabadság megsértésével az ember mint személyiség szenved sérelmet, a forradalmi válság pedig éppen azért lenne elkerülhető, hogy a fejedelmek támogatnák a felvilágosulás előrehaladását, a társadalmi kölcsönösség általi nevelődést.

Pákei József halotti beszédében a kiteljesedés-program a „mi voltam, mi vagyok, mivé kell lennem” kérdés kapcsán vetődött fel. Ez a konnotáció Körmöczynek egy másik, nyomtatásban úgyszintén megjelent gyászbeszédében is fellelhető: Ágh Klára búcsúztatása kapcsán „az emberiség kiformalása” problémát a női sorsra aktualizálta.³⁰

²³ Hajós 1994. 124.

²⁴ Hajós József másolata alapján rögzítette Machan Eszter és Balázs Mihály. Kézirat.

²⁵ Körmöczy irathagyatékát jelenleg a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtára és a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára őrzi.

²⁶ „A 18. század utolsó éveiben még Kantot és Fichtét is – főleg a vallással és egyházzal kapcsolatos álláspontjuk miatt – cenzúrázták. Erdélyben hagyományosan a Gubernium felügyelte a könyvkiadást, megbízott cenzorok révén cenzúráhatóságként működött, de végső soron ott volt a General Commando (Császári Főhadparancsnokság), amelynek rendőri funkciói révén joga volt minden felsegértési, felségárulási, a politikai és közigazgatási státust érintő ügyben eljárni. (1795-től Bécsben külön rendőrhatalóság keretébe utalták a könyv- és lapkiadási, -forgalmi és -terjesztési kérdéseket.)” EGYED 2009.

²⁷ Hajós 1972. 1810.

²⁸ Lichtenberg másik bejegyzése báró Podmaniczky Sándornak a Göttingeni Egyetemi Könyvtárban őrzött emlékkönyvében található. Vö. IAA, 8931.

²⁹ Hajós 1972. 1810–1811.

³⁰ Körmöczy e beszédében az ember kiteljesedésének programját a „hogy legyen az Asszony valóságos ember Asszonnyá” kérdésre vonatkoztatta. KÖRMÖCZY 1800a. [oldalszám nélkül].

Körmöczy beszédei nem pusztán egyes Fichte-szöveghelyekre épültek, hanem gondolati hátterüket a filozófus által felvetett, több műben kifejtett és idővel átalakuló tematikák adták. A Pákei-beszéd így például egy másik Fichte-mű több textusával is szoros korrelációt mutat, nevezetesen *Az ember rendeltetése* című 1799-ben megjelent írásával.

Körmöczy kolozsvári székfoglaló beszédét, Gellérd Imre a Fichte-műben található Rousseau- és Kant-hivatkozásokból kiindulva helyezte filozófiatörténeti kontextusba,³¹ s Csetri Elekre hivatkozva Egyed Péter is átvette a Körmöczy-beszéd kantianus irányultságáról szóló feltevést.³² Körmöczy szövege azonban jóval több ennél: Fichte *Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten* (modern magyar nyelvű kiadásban: *Előadások a tudás emberének rendeltetéséről*)³³ című, 1794-es, négyrészes beszédének magyar s részben latin nyelvű átültetése.³⁴ A Körmöczy által adott cím – *Az tudosok destinációja* – nem pusztán a témát jelöli meg tehát, hanem az a Fichte-beszéd címének magyar fordítása.³⁵ Mindezek alapján Körmöczyt immár két Fichte-mű fordítójaként tarthatjuk a posztkantianus filozófiák egyik legfontosabb magyarországi közvetítőjének.

Körmöczy így ültette át magyarra az ember célját és rendeltetését összegző Fichte-sorokat:

„Minden okosság nélkül valoknak meghodoltatása, szabadon és tulajdon törvény szerint ezeken uralkodni fő tzelja az embernek, mely fő tárgy tökéletesen el nem erettethető és örökre el érés nélkül kell maradnia ha az ember meg nem szűnik embernek lenni, és ha istenné nem kell lennie. Az emberi conceptusban magában vagyon, hogy az ő végtzelja el nem érhető, és az utak ezen végtzelja számtalannak s annál fogva nemis destinatioja az embernek ezen tzel elérése.”³⁶

E részlet más vonatkozásban is fontos lehet a magyar recepciótörténet szempontjából, lévén hogy Madách feltételezett Fichte-recepciójának kérdésére – amit *Az ember tragédiájának* zárata kapcsán Barta János a fichtei titanizmus,³⁷ S. Varga Pál pedig a Kant-kritika mozzanatában³⁸ identifikált – a konkrét szövegösszefüggések szintjén is választ adhat arra, hogy melyek voltak a filozófiai előzményei a cél és a küzdés egymásra vonatkoztatásának.

Fichtének az emberi nem kifejléséről alkotott képe néhány év alatt jelentősen megváltozott: míg az *Előadások a tudás emberének rendeltetéséről* (1794) címmel tartott előadásaiban a végtelen tökéletesedésben látta az ember rendeltetését, öt évvel később, *Az ember rendeltetése* című írásában a kiteljesedést már egy olyan lezáruló processzusként ábrázolta, melynek végpontját az erkölcs és a vallás eggyé válása jelenti. A fichtei értelmezés másik karakterisztikuma, hogy e processzusban nem az emberi észnek tulajdonít döntő szerepet:

31 GELLÉRD 1983. 46.

32 „Igazgatói székét »az ember destinációjáról tartott filozófiai értekezéssel foglalta el. Kant etikai idealizmusa szellemében az ember végső célja 'az abszolút azonosság, a magával való tökéletes megegyezés'«.” EGYED 2017.

33 FICHTE 1976. 7–72.

34 Kölcsy Ferenc munkásságában a Szauder József cikkei óta valószínűsített Fichte-hatás igazolásaként szintén e mű tartalmi elemeit lehet kimutatni, ami jól mutatja a német filozófus ezen írásának magyarországi népszerűségét. Vö. GURKA 2015b. 216–234.

35 BARC, Ms U. 781/C.

36 BARC, Ms U. 781/C, 114 v

37 BARTA 1942. 124–125.

38 S. VARGA 2007. 478.

„mely pontból kell minden esetben kiindulni önmagam és mások kiművelésében: az akaratból, nem az értelemből.”³⁹

Fichte e témával – filozófusi hírnevét megalapozó munkájának, a *Minden kinyilatkoztatás kritikájának* megjelenésétől kezdődően – több írásában is foglalkozott. Értelmezésében az isteni tekintélynek nem létezik más hitalapja, mint e tanítások ésszerűsége az „erkölcsi hívő ész” számára:

„Istennek mint a bennünk lévő erkölcsi törvény szerzőjének eszméje tehát saját törvényhozásunk kivetítésén alapszik, egy szubjektív elem átvitelén egy rajtunk kívüli lényre, és ez a kivetítés a vallás tulajdonképpen elve, amennyiben az az akarat meghatározására szolgál.”⁴⁰

Körmöczy az erkölcs és vallás viszonya kapcsán is visszanyúlt a fichtei gondolatmenet-hez. *Az istenség két leányinak a' vallás és a' józan okosságnak kölcsönös viaskodásai és győzelmei* (1799) című kissárosi zsinati beszédben⁴¹ a vallás és erkölcs azonosságának fichtei elvét így fogalmazta meg: „vallás légyen az erkölcs, erkölcs légyen a vallás”.⁴²

A Körmöczy által fordított Fichte-röpirat szövegében felismert és abból citátumként kiemelt fejlődéselvek, illetve azok több beszédében való felidézése egyfajta kongruenciát kölcsönöznek Körmöczy posztkantianus reflexióinak, ugyanis éppen az ember önidentitását, a szabadságot és a vallást egyazon haladási folyamaton belül értelmező fichtei koncepciónak a különféle aspektusai jelennek meg beszédeiben. Körmöczy szövegeiben tehát nem különálló citátumokat kölcsönzött a német filozófustól, hanem a beszédekben található utalások révén leképezte a fichtei életműben a 18–19. század fordulóján végbement fogalmi változásokat. A filozófus jénai korszakában egyre explicitebbé váló fogalmi konvergenciákat is figyelembe véve Körmöczy esetében a korábbi szakirodalom által bemutatottnál tehát jóval tágabb körű és koherensebb recepcióval kell számolnunk. E tény nyomatékosítja az általunk *A tudósok rendeltetése* című Fichte-mű fordításaként beazonosított kézirat is.

3. Körmöczy 1796-os göttingeni előadásjegyzetei és szerepük Lichtenberg kísérleti fizikájának magyarországi megismertetésében

Körmöczy 1796 októberében érkezett Jénából Göttingenbe. A Georgia Augusta előadói közül Georg Christoph Lichtenberg és Johann Beckmann, a gazdaságtan és a technológia tanára voltak rá a legnagyobb hatással.⁴³ Irathagyatékában számos olyan terjedelmes magyar, német, illetve latin nyelvű jegyzet maradt fenn, amelyet göttingeni egyetemi előadásokról készített, illetve azok témájához kapcsolódó könyvekből kompilált. Körmöczy államtan iránti érdeklődését a Schlözer-jegyzetek mellett egy statisztikai kolligátum képviseli, s hallgatta Ludwig Timotheus Spittler történeti és Christoph Meiners egyháztörténeti

³⁹ FICHTE 1981. 338.

⁴⁰ FICHTE 2003. 31.

⁴¹ „Fő művének a sárosi zsinaton 1799-ben mondott beszédét tekinthetjük. Címe: »Az Istenség két leányinak: a vallásnak és a józan okosságnak kölcsönös viaskodásai és győzelmei«. Nem annyira prédikáció, mint inkább értekezés, mely a felvilágosodás kora humanizmusának keresztmetszetét adja, és drámai figyelmeztetéseket von le.” GELLÉRD 1983. 47.

⁴² KÖRMÖCZY 1800b. 9.

⁴³ FUTAKY 2007. 41–44.

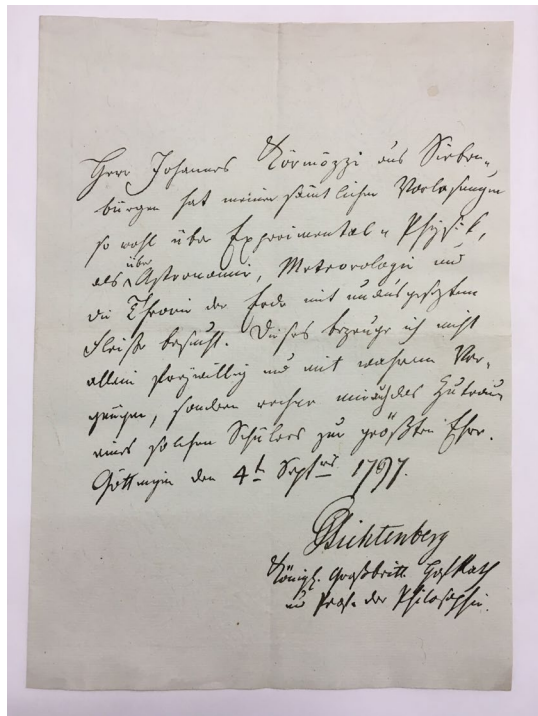
előadásait is,⁴⁴ a Gottlieb Jakob Planck professzor teológiai előadásairól készített jegyzeteinek pedig vannak egészen az angol unitáriusokig vezető száalai is.⁴⁵

A kolozsvári peregrinus neve megtalálható a Lichtenberg hallgatóinak nevét megőrző névsorban is, számos más erdélyi peregrinus – így Antal János, gróf Bethlen Elek, gróf Bethlen Imre, Bolyai Farkas,⁴⁶ Gyarmathy Sámuel, Lengyel József, gróf Rhédey László, Szathmári Sámuel, Szathmáry Pap Zsigmond, Szikszay József és báró Wesselényi József – társaságában. (A szóban forgó listán egyébként Carl Friedrich Gauss neve szintén olvasható).⁴⁷

A Lichtenberg által írt ajánlásból kiderül, hogy Körmöczi mely előadásait látogatta:

3. kép – Lichtenberg önkarikatúrája

4. kép – Lichtenberg tanúsítványa Körmöczi János számára

„Herr Johannes Körmöczi [sic!] aus Siebenbürgen hat meinen sonstlichen Vorlesungen so wohl über experimentalen Physik als über Astronomie, Meteorologia und der Theorie der Erde mit unausgesetztem Fleiß besucht. Diese Bezüge ist nicht allein freiwillig und mit wahren Vergnügen, sondern wahrer solchen zur größten Ehre.

Göttingen den 4e September 1797

Lichtenberg
und Prof. der Philosophie⁴⁸

Lichtenberg az 1796/97-es téli szemeszterben asztronómiát, fizikát, meteorológiát adott elő Johann Christian Polycarp Erxleben nyomán, akinek *Anfangsgründe der Naturlehre und Systema regni animalis* című főművét Körmöczi természetesen szintén beszerezte magánkönyvtára számára. Naplójában lejegyezte, hogy Lichtenberg mely kurzusait látogatta:

⁴⁴ Körmöczi jegyzetei a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárában találhatók (Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj) Schlözer-előadások: BARC, MsU. 372, MsU. 513, és MsU. 918); statisztikai kolligátum BARC, MsU. 393; Spittler-előadások: BARC, MsU. 372; Meiners-előadások: BARC, MsU. 877/B.

⁴⁵ Kovács 2007. 153–154.

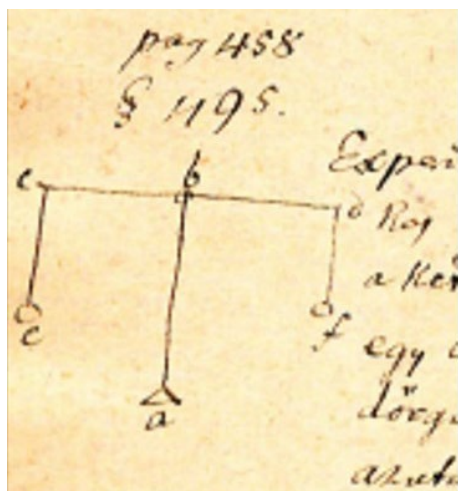
⁴⁶ Bolyai Farkast a kolozsvári Református Kollégiumban az a Méhes György tanította, aki Göttingenben maga is hallgatta Lichtenberget és Kästnert. BENKŐ 1977. 255.

⁴⁷ HEERDE 2006. 358., 768–770.

⁴⁸ MUEKGY, Körmöczi János püspök hagyatéka, Peregrinációs dokumentumok és levelek, 7.1.

„Lichtenberg Úrnál a physica experimentalis, pro astronomia, –
Metheorologia et geographia órára 10 rhénes tallér és 16 gróse”⁴⁹

A göttingeni egyetemen uralkodó empirikus beállítódás⁵⁰ Lichtenberg szemléletére is jellemző volt. A göttingeni polihisztor korának ismert fizikusává, s egyik meghatározó kísérletezőjévé vált. 1787-ben végezte el először sokszor megismételt, elektroforral végzett híres elektromosságtani kísérletét az általa kifejlesztett kettős elektrofor segítségével. A gyantalapot elektromos árammal telítette, a szigetelő felületet pedig korpamaggal szórta be. Negatív töltésű felületen kör alakú formákat kapott, míg a pozitív töltésű felületen sugárirányban helyezkedtek el. Lichtenberg ezeket az alakzatokat porfiguráknak (Staubfiguren) nevezte el.⁵¹

5. kép – Körmöczi rajza Lichtenberg elektrostatikai kísérletéhez

Körmöczi sok latin szót és kifejezést is tartalmazó magyar nyelvű kísérleti fizikai jegyzet-inek⁵² szövege sok helyen inkoherens, ami arra utalhat, hogy a jegyzetek nagy része az előadás során készülhetett.

Az előadásjegyzetek egy egyszerű elektrostatikai kísérlet magyar nyelvű leírásával kezdődnek:

„Experim 1. Ezen machina fa lábon áll ab. in b jukos úgy hogy a cd üveg által mehet rajta és a két végén tzerjáról egy kis aranyos angelica füg e. f. egy darabb flanel lévén az asztalon, ehez Bernsteint dörgölt és admóvédlván ipsi e vel f. elsőben attrehálta azután el rugta.”⁵³

Lichtenberg híres Staubfiguren-kísérletét Körmöczi így rögzítette jegyzetének német nyelvű soraiban:

„Egy korongot leönt gyantával, és ennek a lemeznek a tetejére helyez egy tölcésrszerű bádgcsovot, amelynek a kisebbik vége le van zárva, és amelyből egy varró tű áll ki. Megérinti a Vitrum armatum alsó felét, majd rámutat a felső felére, majd a B-re. A bádgcső külön helyen volt, távolítsuk el, és hintsük meg könnyű poronddal, nagyon különböző formák, a pozitív alak a naphoz, a negatív a holdhoz hasonló.”⁵⁴

49 Idézi CSETRI 1994–1995. 137–138.

50 BÉKÉS 1997. 68–69.; GURKA 2010. 9–22.

51 GURKA – WEIGERT 2021. 143–157.

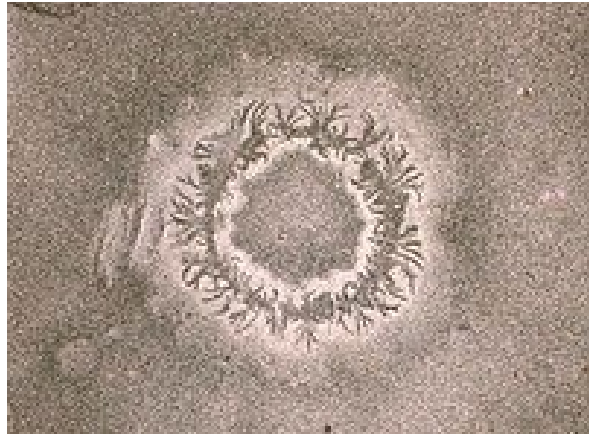
52 A kézirat a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárában található. BARC, Ms U 782.

53 BARC, Ms U 782. 32v

54 „Er gießt ein Blatt Scheibe mit Harz und legt ein trichterartiges Blechröhrchen auf diesen Teller, dessen kleineres Ende versiegelt ist und aus dem eine Nähnadel herausragt. Er berührt die untere Hälfte des Vitrum armatum und dann zeigt die obere Hälfte, dann B. Das Blechröhr befand sich an einem separaten Ort, die dann entfernt und mit einem schwachen Porund bestreut wurde, sehr unterschiedliche Formen, die positive Figur ähnlich der Sonne, die negative dem Mond.” BARC, Ms U 782. 34 r. A szövegrészletet saját fordításomban közlöm – G. D.

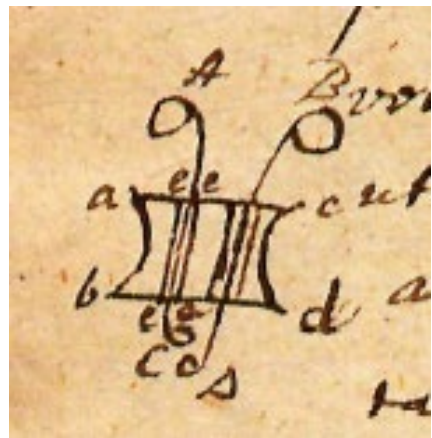
6. kép – Körmöczy rajza a Lichtenberg-féle porfiguráról

7. kép – A Lichtenberg-féle porfigura mai felvételen

Mint Kőrmöczi jegyzeteiből kiderül, Lichtenberg a hallgatóság bevonásával próbálta még látványosabbá és élményszerűbbé tenni a kísérleteket:

„9. Nevezetes experim egy nagy ökör hojogot meg töltet gas oxigenium és hydrogeniummal, melyek en proportione voltak hogy $\frac{3}{4}$ inflam luft. $\frac{1}{4}$ oxygenium volt, a' hojag szája egy ily forma fából készült dugora abcd volt kötve, a dugon keresztül menő két drot az AC es BD a dugoban lévő üveg tsökkal izolaltatattak út eeeé. e meg lévén és a hojag más felén rés bezáratván fel köttetet az gerendában, sorban állottak mind a tanulok és egyenes lineat formaltak a Bvel communicalt a conductor, az Aval a sor legénység, a leg végsőnek egy vas volt kezében melyhez ertetven az explorátort, a hojagbéli aer detonált, iuxta processum. víz let belölkék és akkorat szolot, hogy ött ablak karika romlot el –”⁵⁵

8. kép – Körmöczy rajza a Lichtenberg-jegyzeteiben leírt gázkísérlethez

A magyar peregrínusok göttingeni szerepét, illetve jegyzeteik jelentőségét jól jelzi, hogy a szóban forgó kísérletek legteljesebb anyagát szintén egy magyar hallgató, Gamauf Gottfried Teofil (1772–1841) későbbi soproni evangélikus esperes jegyezte le, illetve adta ki öt kötetben.⁵⁶ Körmöczi Lichtenberg-jegyzeteinek tudománytörténeti jelentősége abban áll, hogy segítségükkel pontosíthatóak Lichtenberg elektromosságtani kísérleteinek korábbi ismert protokollumai.⁵⁷

Körmöczinek kevésbé számon tartott, ám tudománytörténeti szempontból fontos az a mediátori tevékenysége, amelynek révén Lichtenberg kísérleti fizikai előadásainak szemléletét, valamint a göttingeni professzor elektrofizikai eredményeit adaptálta a ko-

55 BARC, Ms U 782. 35v.

56 GAMAUF 1808–1814. E szövegtörzset alapul a Lichtenberg-kísérletek 2008-ban megjelent modern kiadása is.

57 GURKA – WEIGERT 2021. 143–157.

lozsvári unitárius kollégium diákjai számára. Abból adódóan azonban, hogy Körmöczi természettudományos tájékozódása elsődlegesen nem Jénában, hanem Göttingenben történt, nem a spekulatív, hanem az experimentális jellegű szemlélet volt számára meghatározó. Lichtenberg hatásának jelentős szerepe lehetett abban, hogy deklarált meggyőződése szerint fizikát kísérletek bemutatása nélkül nem lehet tanítani. Amikor Körmöczi 1798-ban átvette Pákei Józseftől a tantárgy tanítását, Bécsben élő barátja, Augusztinovics Pál segítségével kezdett neki a szertár megalapozásának, a kísérleti eszközök beszerzésének.⁵⁸ (Erdélyben a 18. század végén mindössze három intézményben jött létre fizikai szertár: a jezsuita, majd piarista irányítás alatt álló Királyi Líceumban Fridvalszky János, a Református Kollégiumban Méhes Sámuel, az Unitárius Kollégiumban pedig Körmöczi János szervezésében.)⁵⁹ Alighanem egykori göttingeni professzorának hatására utal az a tény is, hogy az általa beszerzett kísérleti eszközök jelentős hányadát teszik ki az elektromossággal kapcsolatos demonstrációk elvégzésére szolgáló készülékek, 1799-ben például dörzselektromos gépet, 1803-ban elektroforét vásárolt.⁶⁰ Ezek az instrumentumok éppen a Staubfiguren-kísérletek elvégzésének a kellékei voltak. Körmöczi 1799-ben Bécsből csuklós kisütővillát és elektromos pisztolyt rendelt.⁶¹ Utóbbi annak a Lichtenberg-kísérletnek az eszköze volt, amelyet jegyzeteiben „*Electrica pistoletta*” cím alatt foglalt össze.⁶²

Körmöczi szertárfejlesztési koncepciójának egyik vezérelve tehát az elektrosztatikai kísérletek bemutatására alkalmas eszközök beszerzése volt. A vásárlások dátuma alapján valószínűsíthető, hogy a jegyzeteiben rögzített 1796-os göttingeni kísérleteket legkésőbb 1799-től kezdődően beépítette a kolozsvári unitárius kollégium fizika-tananyagába.

4. Összegzés: A tudománytörténeti nézőpont filozófiatörténeti tanulságai

A tudománytörténeti faktor filozófiatörténeti szerepére a hatvanas évek elejétől kibontakozó kuhni fordulat irányította rá a figyelmet, s ennek nyomán a filozófiatörténet-írásban is felértékelődött a diszciplináris átfedések, illetve az (akár nem közvetlenül szakjellegű) oktatási anyagok vizsgálatának jelentősége; a cambridge-i tudománytörténész-műhely 1990-es évek elejétől megjelenő kiadványai⁶³ pedig a romantikus tudományok fogalmából kiindulva dolgozták ki a (természet)filozófia és a szaktudományok történetének interpretációs keretét.

A tudománytörténeti szempontok 18–19. századi magyar recepciók jelenségekre történő alkalmazása természetesen nem módosítja alapvetően azt a már konszenzusosnak tekinthető összképet, amely az újabb szakirodalomban kialakult a magyar filozófia fejlődésének alapsajátosságairól, így követő jellegéről, a filozófiai felvetések vallási és etikai áttematizálódásáról, valamint a késői instrumentalizálódásról. Ugyanakkor viszont ráirányíthatja a figyelmet arra, hogy egyrészt a 18–19. századi filozófia hazai viszonylatban is

⁵⁸ CSETRI 1994–95. 138.

⁵⁹ CSETRI 1994–95. 137.

⁶⁰ SIMON 2014. 382–393.

⁶¹ Ehelyt szeretném megköszönni Simon Gábor tanár úrnak (Brassai Sámuel Elméleti Líceum, Kolozsvár) a Körmöczi János tanársága (1798–1802) és igazgatósága (1802–1812) alatt vásárolt kísérleti eszközök jegyzékét (*A kolozsvári Unitárius Kollégium fizika szertárának története*, kézirat).

⁶² BARC, Ms U 782. 36v

⁶³ CUNNINGHAM – JARDINE 1990; JARDINE – SECORD – SPARY 1996.

bővítette argumentációs bázisát a szaktudományok területéről, másrészt pedig arra, hogy néhány esetben a magyar szerzők eredményei is bekerültek a korabeli filozófia egyes meghatározó diskurzusaiba.

A külföldi szakirodalom vonatkozó hivatkozásai jól mutatják, hogy e történeti megközelítésekben nem a mi narratívánk szerinti kulcsszereplők kaptak kiemelt figyelmet, hanem azok, akik peregrinációjuk során, avagy latin, illetve német nyelvű műveik révén időlegesen jelen tudtak lenni, s így parciális hatást tudtak gyakorolni a korabeli filozófiai élet egyes centrumaiban. Ez a jelenség természetesen leginkább a nemzeti filozófia programjának megjelenése előtt volt jellemző, másfelől azonban ezeknek észlelését és történeti interpretációját gyakran az a metasztintű momentum is hátráltatja, hogy a filozófia nemzeti programját kritizáló megközelítések referenciális keretei értelemszerűen maguk sem terjednek ki a szóban forgó momentumokra.

Az idézett nyugati szerzők jelentős része többnyire magától értetődő természetességgel hivatkozik a korabeli politikai keretekre, vagyis a 'magyar' és 'magyarországi' megjelölések nem 'nácio' jelentésben, hanem inkább egy a hungarus fogalomhoz hasonló pre-állampolgár fogalomként szerepel náluk. Ugyanakkor, éppen a peregrinációs jelenségek vizsgálata kapcsán fontos szempont lehet, hogy az egyetemi nácio fogalom mint csoportképző elem szintén belejátszhat a kiterjedtebb referenciájú fogalomhasználatba.⁶⁴

A tudománytörténeti vizsgálódások végezetül arra is ráirányítják a figyelmet, hogy a szimultán jelenségek és a recepció kölcsönösségi momentumai mögött, ha nem is szakszerű intézmények, de működőképes struktúrák álltak. A magyarországi, illetve a peregrináció egyes helyszínein megvalósuló filozófiai részteljesítmények, így Körmöczy János Fichte-adaptációi és Lichtenberg-jegyzetei is elválaszthatatlanok a recepciós közeg, valamint a tudománytörténeti háttér történetétől.

KÉPJEGYZÉK

1. kép	Körmöczy János portréja. Ismeretlen alkotó munkája, Molnár Lehel (MUEKGY) szívességéből.
2. kép	A Jénában tiszteletbeli doktori címet kapott Bodó Sámuel sorai a magyar tudományosság helyzetéről. Forrás: Universitätsarchiv Jena, Bestand M, Nr. 216, Bl 116v
3. kép	Lichtenberg önarikatúrája. Forrás: (https://www.uni-ulm.de/fileadmin/website_uni_ulm/nawi.inst.251/Didactics/Geschichte_der_Elektrochemie/modern/lichten.html) [2022.07.28.]
4. kép	Lichtenberg tanúsítványa Körmöczy János számára. Forrás: MUEKGY, Körmöczy János püspök hagyatéka, Peregrinációs dokumentumok és levelek, 7.1.
5. kép	Körmöczy rajza Lichtenberg elektrosztatikai kísérletéhez. Forrás: BARC, Ms U 782. 32v

⁶⁴ A német kultúra viszonylatában a miénkhez sokban hasonló definíciós problémákkal szembesülő dán tudománytörténészek majd 'másfél évtizede adtak ki egy olyan nagy áttekintést, amely a peregrinációs közegben lezajló jelenségeket is besorolja saját kultúrájuk történetébe. Vö. KRAGH – NIELSEN 2008.

6. kép Körmöczi rajza a Lichtenberg-féle porfiguráról. Forrás: BARC, Ms U 782. 34r
7. kép A Lichtenberg-féle porfigura mai felvételen. Forrás: ([https://www.uni-flensburg.de/physik/histolab/thematische-sammlung/elektrizitaetslehre/doppelelektrophor/?sword_list\[\]=laden&no_cache=1#textmedia-1](https://www.uni-flensburg.de/physik/histolab/thematische-sammlung/elektrizitaetslehre/doppelelektrophor/?sword_list[]=laden&no_cache=1#textmedia-1)). [2022.07.28.]
8. kép Körmöczi rajza a Lichtenberg-jegyzeteiben leírt gázkísérlethez. Forrás: BARC, Ms U 782. 35v. (<http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=about&subpage=&letter=&lang=hu>) [2022.07.28.]

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- BARC Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj
- MUEKGY Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára
- Körmöczi János püspök hagyatéka
- UJ Universitätsarchiv Jena

IRODALOM

- BARTA 1942 BARTA János: *Madách Imre*. Budapest, 1942.
- BÉKÉS 1997 BÉKÉS Vera: *A hiányzó paradigma*. Debrecen, 1997.
- BENKŐ 1977 BENKŐ Samu: Göttinga, Gauss és Erdély. *Korunk* 36. (1977):4. 255–263.
- BODO 1802 BODO, Samuel: Versuch eines Vorschlages die Mineralogie wissenschaftlich zu begründen. *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena* 1. (1802): 49–70.
- BODO 1804 BODO, Samuel: In der gesamten Natur folglich auch in der Mineralogie ist schlechterdings nichts absolut todt, lebloses und unthätiges, sondern alles thätig, wirkend und produktiv. *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena* 2. (1804): 95–110.
- BRAUN 2001 BRAUN, Lucien: *A filozófiatörténet története*. Budapest, 2001.
- CANEVA 2007 CANEVA, Kenneth L.: Oersted's Presentation of Others' – and His Own Work. In: *Hans Christian Ørsted and the Romantic Legacy in Science. Ideas, Disciplines, Practices*. Eds. BRAIN, Robert M. – COHEN, Robert S. – KNUDSEN, Ole. Cambridge, 2007. 273–338.
- CUNNINGHAM – JARDINE 1990 *Romanticism and the Sciences*. Eds. CUNNINGHAM, Andrew – JARDINE, Nicholas. Cambridge, 1990.

- CSETRI 1994–95 CSETRI Elek: Körmöczy János. *Firka* 4. (1994–95):4. 137–138. (http://epa.hu/00200/00220/00090/pdf/firka_EPA00220_1994_1995_04_137-138.pdf) [2022.09.06.]
- DEGUCHI 2011 DEGUCHI, Yashuo: Kant and Segner. How did Kant give birth to ‘construction’? *Kyoto Graduate Journal for Philosophy* 38. (2011): 22–34.
- DEGUCHI 2012 DEGUCHI, Yashuo: Kant and Segner. How did Kant give birth to ‘construction’? *Kyoto Graduate Journal for Philosophy*. 39. (2012): 1–12.
- EGYED 2009 EGYED Péter: Az erdélyi felvilágosodás és a filozófiaoktatás kapcsolatáról. *Korunk* 20. (2009):10. (<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00154/index.htm>) [2020.07.28.]
- EGYED 2017 EGYED Péter: *A nemzeti filozófia kezdetei. Filozófiaoktatás a protestáns gimnáziumokban Erdélyben a XVIII–XIX. század fordulóján*. MTA Kisebbségkutató Intézet pályázati anyag, 2017.
- ESTES – BOWMAN 2010 ESTES, Yolanda – BOWMAN, Curtis: *J. G. Fichte and the Atheism Dispute (1798–1800)*. Farnham, 2010.
- FICHTE 1976 FICHTE, Johann Gottlieb: Előadások a tudás emberének rendeltetéséről. In: *Az erkölcsstan rendszere*. Ford. BERÉNYI Gábor. Budapest, 1976. 7–72.
- FICHTE 1981 FICHTE, Johann Gottlieb: Az ember rendeltetése. In: *Válogatott filozófiai írások*. Ford. KIS János. Budapest, 1981. 237–412.
- FICHTE 2003 FICHTE, Johann Gottlieb: *Minden kinyilatkoztatás kritikájának kísérlete*. Ford. ROKAY Zoltán – GÁSPÁR Csaba László. Budapest, 2003.
- FUTAKY 2007 FUTAKY István: *Göttinga. A göttingeni Georg-August-Egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén*. Budapest, 2007.
- GAAL 2000 GAAL György: Hajós József: Barangolás kolozsvári könyvtárakban. Művelődéstörténeti tanulmányok. *Keresztény Magvető* 106. (2000):1–4. 155–159.
- GAMAUF 1808–1814 GAMAUF, Gottlieb: *Erinnerungen aus Lichtenbergs Vorlesungen*. 5 Bd. Wien – Triest, 1808–1814.
- GELLÉRD 1983 GELLÉRD Imre: Körmöczy János, a felvilágosodás prédikátora. *Keresztény Magvető* 89. (1983):1. 45–52.
- GIOVANNI 2009 GIOVANNI, George di: *Karl Leonhard Reinhold and the Enlightenment*. Dordrecht – Heidelberg – London – New York, 2009.

- GURKA 2010 GURKA Dezső: A Göttingen-kutatás hagyományairól és újabb eredményeiről. In: *Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*. Szerk. GURKA Dezső. Budapest, 2010. 9–22.
- GURKA 2012 GURKA Dezső: A jénai Ásványtani Társaság hatása a schellingi filozófia magyar recepciójára. In: *Felvilágosodás, magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekciójának előadásai*. Szerk. EGYED Péter. Kolozsvár, 2012. 30–44.
- GURKA 2015a GURKA, Dezső: Vorträge ungarischer Schellingianer in den Sitzungen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“. In: *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*. Hrsg. GURKA, Dezső. Budapest, 2015. 49–76.
- GURKA 2015b GURKA Dezső: Kölcsey Ferenc filozófiai tájékozódásának kantifichteitendenciái. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119. (2015):2. 216–234.
- GURKA 2016 GURKA Dezső: Segner János munkásságának hatása Kant műveiben. In: *Matézis, mechanika, metafizika. A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban*. Szerk. GURKA Dezső. Budapest, 2016. 95–115.
- GURKA 2017 GURKA Dezső: A 18–19. századi magyar mineralógus-peregriáció művelődéstörténeti konnotációi. *Századok* 151. (2017):5. 1043–1062.
- GURKA – WEIGERT 2021 GURKA, Dezső – WEIGERT, Stefan: „Herr Johannes Körmöczi aus Siebenbürgen hat meine sämtlichen Vorlesungen [...] mit unausgeseztem Fleiße besucht“. Aufzeichnungen des ungarischen Studenten János Körmöczi nach Georg Christoph Lichtenberg im Jahr 1796. In: *Lichtenberg-Jahrbuch 2020*. Hrsg. JOOST, Ulrich – MOENNINGHOF, Burkhard – SPICKER, Friedeman. Heidelberg, 2021. 143–157.
- HAJÓS 1972 HAJÓS József: Egy röpirat a gondolatszabadságról. *Korunk* 31. (1972):12. 1806–1811.
- HAJÓS 1994 HAJÓS József: Kellgren és Körmöczi. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 37. (1994):2. 123–136.
- HATTENHAUER 2018 HATTENHAUER, Christian: „... wenn mein Herz mich nicht so sehr an Kiel fesselte“ – Anton Friedrich Justus Thibau. In: *350 Jahre Rechtswissenschaftliche Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel*. Hrsg. ARNAULD, Andreas von – AUGSBERG, Ino – MEYER-PRITZL, Rudolf. Tübingen, 2018. 1–34.

- HEERDE 2006 HEERDE, Hans-Joachim: *Das Publikum der Physik. Lichtenbergs Hörer*. Göttingen, 2006.
- IAA 2003–2022 IAA: *Inscriptiones Alborum Amicorum*. Szerk. LATZKOVITS Miklós. 2003–2022. (<http://iaa.bibl.u-szeged.hu>) [2022.09.08.]
- JARDINE – SECORD – SPARY 1996 *Cultures of natural history*. Eds. JARDINE, Nicholas – SECORD, James A. – SPARY, Emma. Cambridge, 1996.
- JACOBSEN 2001 JACOBSEN, Anja Skaar: Spirit and Unity: Ørsted's Fascination by Winterl's Chemistry. *Centaurus* 43. (2001):3–4. 184–218.
- KIRSTEN 1804 KIRSTEN, [Johann Friedrich Ernst]: Ist die Minerologie in dem Zustand, wie sie jetzt ist, eine Wissenschaft? *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie in Jena* 2. (1804): 53–70.
- KLEMME – STIENING – WUNDERLICH 2013 *Michael Hißmann (1752–1784). Ein materialistischer Philosoph der deutschen Aufklärung*. Hrsg. KLEMME, Heiner F. – STIENING, Gideon – WUNDERLICH, Falk. Berlin, 2013.
- KOVÁCS 2007 KOVÁCS Sándor: Kénosi Tözsér János és Uzoni Fosztó István Históriaja és az intézményesülő angol–magyar unitárius kapcsolatok. *Keresztény Magvető* 113. (2007):2. 148–160.
- KÖRMÖCZI 1800a KÖRMÖCZI János: *Nem minden asszonyok emberek. Egy halotti beszéd Ágh Klára néhai orvosdoktor Barra Ferencz özvegye felett*. Kolozsvár, 1800.
- KÖRMÖCZI 1800b KÖRMÖCZI János: *Az istenség két leányainak a vallás és a józan okosságnak kölcsönös viaskodásai és győzelmei*. Kolozsvár, 1800.
- KÖRMÖCZI 1802 KÖRMÖCZI János: *Az emberség megtanulásának iskolája. Egy halotti beszéd, melyet néhai t. t. pákei Pákai József urnak az erdélyi unitaria ekklesia nagy érdemű generalis notáriussának... érdemlett utolsó tisztesség megadására irt és el is mondott*. Kolozsvár, 1802.
- KRAGH – NIELSEN *Science in Denmark. A Thousand-year History*. Eds. KRAGH, Helge – NIELSEN, Henry. Aarhus, 2008.
- LATZKOVITS – MANDITY LATZKOVITS Miklós – MANDITY Zorán: Pákei József album amicorumáról. *Keresztény Magvető* 118. (2012):4. 315–324.
- MOKOS 1890 MOKOS Gyula: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. Budapest, 1890.
- RASCHE 2006 RASCHE, Ulrich: Von Fichte zu Metternich. Die Universität Jena und ihre ungarländischen Studenten um 1800. In: *Peregrinatio Hungarica – Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. FATA, Marta – KURUCZ, Gyula – SCHINDLING, Anton. Stuttgart, 2006. 197–226.

- SAUER 1982 SAUER, Werner: *Österreichische Philosophie zwischen Aufklärung und Restauration. Beiträge zur Geschichte der Frühkantianismus in der Donaumonarchie*. Amsterdam, 1982.
- SIMON 2014 SIMON Gábor: Körmöczy János, a Kolozsvári Unitárius Kollégium szertárának megalapítója. *Keresztény Magvető* 120. (2014):3–4. 382–393.
- SNELDERS 1970 SNELDERS, Henricus Adrianus Marie: The Influence of the Dualistic System of Jakob Joseph Winterl (1732–1809) on the German Romantic Era. *Isis* 61. (1970):2. 231–240.
- S. VARGA 2007 S. VARGA Pál: Történelem és ironia. Madách Imre: Az ember tragédiája. In: *A magyar irodalom története 2. 1800-tól 1919-ig*. Szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András. Budapest, 2007. 461–490.
- WEISS 2002 WEISS János: Fichte jénai programja. In: FICHTE, Johann Gottlieb: *Tudománytan nova methodo*. Pécs, 2002. 206–217.

The Philosophical and Scientific Historical Aspects of János Körmöczi's Peregrination to Jena and Göttingen

by Dezső Gurka

(Summary)

At the turn of the eighteenth and nineteenth centuries, both Jena and Göttingen were important destinations for Hungarian students, and many of them, including János Körmöczi (1763–1836), visited both universities. Jena, because of the lectures of Carl Leonhard Reinhold, Johann Gottlieb Fichte, and Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, became a stage for the development of German idealism, and some Hungarian students, such as Vilmos Kálmán (Wilhelm Kalmann) and Sámuel Bodó, took part in this process to some extent. Körmöczi himself became a mediator of Fichte's ideas through the translation of one of his pamphlets (*Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas die sie bisher unterdrückten*, 1793), although only a small excerpt was allowed to appear in print. The article identifies the manuscript of Körmöczi's inaugural speech held in Kolozsvár (Cluj-Napoca, today in Romania) as the translation of another work by Fichte (*Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten*, 1794). His illustrated notes of Georg Christoph Lichtenberg's 1796 Göttingen lectures on experimental physics also meant an important starting point in the process of mediation: the inventory of the equipment store of the Unitarian College of Kolozsvár shows that from 1799 the latest, Körmöczi acquired the instruments for the demonstration of the experiments on electrostatics mentioned in the notes.